

УДК: 159.922.9:316613

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-9-10-13>**Світлана Шевченко,**

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,

Ігор Денисов,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,

вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ І СТУДЕНТІВ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЇХ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Стаття присвячена експериментальному дослідженню особливостей соціально-психологічної адаптації підлітків і студентів як передумови їхньої асоціальної поведінки. Успішна соціально-психологічна адаптація сприяє становленню цілісного, узгодженого (несуперечливого) і позитивного образу Я, адекватної, стійкої самооцінки, що зумовлюють послідовну поведінку й досконалішу саморегуляцію й, відповідно, знижують імовірність прояву асоціальної поведінки підлітків і студентів. Методом експертних оцінок здійснено оцінку поведінки досліджуваних за критерієм наявності чи відсутності в них проявів асоціальної поведінки, наведено результати експериментального дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації підлітків і студентів двох вказаних груп за всіма виділеними емпіричними показниками. Визначено, що соціально відповідна поведінка підлітків і студентів пов'язана з більш високим рівнем їхньої соціально-психологічної адаптації та її окремими показниками (мірою прийняття себе й інших, рівнем емоційного комфорту, інтернальності (як внутрішнього локусу контролю) та прагнення до домінування (як схильності впливати на інших і ситуацію, певної активності), та навпаки, асоціальна поведінка має тісний кореляційний зв'язок із більш низьким рівнем адаптованості до соціально-психологічного оточення та вказаними її параметрами. Проведені теоретичні й емпіричні узагальнення стануть підґрунтям для розробки та впровадження ефективних методів профілактики асоціальної поведінки підлітків і студентів.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, асоціальна поведінка, самоприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт-дискомфорт, інтернальність, прагнення до домінування, підлітки, студентський вік.

Вступ

Вивчення питання адаптації особистості є безумовно актуальним у контексті тих інтенсивних трансформацій, які переживає сучасне світове, і особливо українське, суспільство. Нестабільність (часом навіть непередбачуваність) соціальних процесів висуває підвищені вимоги до особистості, якій доводиться враховувати зовнішньо зумовлені соціальні вимоги, тобто змінюватися, і зберігати при цьому основні власні внутрішні настанови та переконання, - інакше кажучи, залишатися у відносно стійкій рівновазі. Особливо це стосується підліткового та студентського періодів, що пояснюється віковими та соціальними змінами, відсутністю на цьому етапі системи адекватного реагування організму на нові умови соціального середовища й діяльності. Психологічна невідповідність до нових соціальних умов негативно впливає на загальний стан здоров'я підлітків й студентів, виникає стан емоційного напруження, яке, як відомо, може стати патогенною основою різних захворювань і передумовою асоціальної поведінки у підлітків і студентів (Харченко, 2009). Успішна соціально-психологічна адаптація, на наш погляд, сприяє становленню цілісного, узгодженого (несуперечливого) і позитивного образу Я, адекватної, стійкої самооцінки, що зумовлюють послідовну поведінку й досконалішу саморегуляцію й, відповід-

но, знижують імовірність прояву асоціальної поведінки підлітків і студентів (Денисов, 2009).

Серед сучасних українських дослідників різні аспекти процесу соціально-психологічної адаптації вивчали Т. В. Алексеева (Алексеева, 2008), І. І. Бойко (Бойко, 1990), А. О. Реан (Реан, 2008) та інші вчені. Науковці під соціально-психологічною адаптацією особистості розглядають активне входження в специфічне соціальне середовище, оволодіння новою соціальною роллю, пристосування і звикання до нових умов життя, набуття життєвого досвіду, самостійності, певної соціальної зрілості, розвиток ініціативи. Д. Ю. Мамаєв (Мамаєв, 2009), досліджуючи умови успішної соціальної адаптації, наголосив на створенні креативного середовища, що розвиває, стимулює навчальну, наукову і соціально-культурну діяльність підлітків і студентів; відкритість соціокультурного простору суспільству, його мобільність, швидку реакцію на зовнішні процеси, наявність зв'язків із різними соціальними структурами; залучення молоді до соціально-культурної, навчально-пізнавальної та наукової діяльності. Адаптивність як умову стійкості студентів у процесі навчання вивчають Г. Б. Варіна, Н. В. Гузь (Варіна, 2015); питання економічно-психологічної адаптації розкриті у роботах Р. І. Олексенко, О. В. Царькова (Олексенко, 2013).

Психологічні аспекти проблеми асоціальності висвітлюються у дослідженнях А. О. Александрова,

Н. В. Абдюкової, Б. С. Братуся, А. Б. Коваленко, І. С. Кона, Ю. А. Клейберга (Клейберг, 2001), Н. Ю. Максимової (Максимова, 2000), С. Д. Максименка, Л. Е. Орбан-Лембрик, М. В. Савчина, Г. М. Федоришин, Ю. М. Швалба та інших учених; вплив конфліктів, зокрема сімейних, на формування відхилень у поведінці підлітків вивчають І. А. Белінська (Біленська, 1999), А. К. Дмитренко, Г. В. Ложкін, Г. М. Міньковський, Т. Парсонс (Parsons, 1955) та інші; психологічні аспекти профілактики асоціальної поведінки підлітків розглядаються в працях Л. В. Дзюбко, С. Г. Шебанової, Е. С. Шефер (Shaefer, 1959).

Водночас попри досить значну кількість досліджень, присвячених вивченню означеного питання, проблема асоціальної поведінки підлітків і студентів, зокрема заснована на їхній соціально-психологічній адаптації, ще не здобула достатнього науково-методичного розв'язання, що й зумовило вибір теми дослідження.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальному дослідженні особливостей соціально-психологічної адаптації підлітків і студентів як передумови їхньої асоціальної поведінки. Для досягнення мети дослідження визначено такі **завдання**: визначити теоретичні підходи до вивчення проблеми; здійснити оцінку поведінки досліджуваних за критерієм наявності чи відсутності в них проявів асоціальної поведінки; експериментально дослідити особливості соціально-психологічної адаптації підлітків й студентів двох вказаних груп за всіма виділеними емпіричними показниками.

Методи дослідження

У процесі дослідження для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс теоретичних (теоретико-методологічний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, аналіз, систематизація й узагальнення отриманої інформації) та емпіричних методів (метод експертних оцінок, анкетування, психодіагностичне тестування), а також методи математичної обробки експериментальних даних.

Дослідження проходило у два етапи. На *першому етапі* за допомогою методу експертних оцінок вибірку досліджуваних було поділено на 2 групи за критерієм наявності чи відсутності в них проявів асоціальної поведінки. Експертами виступили педагоги, які на основі виділених критеріїв асоціальної поведінки здійснювали оцінку поведінки досліджуваних. На *другому етапі* дослідження було здійснено порівняння двох груп за всіма виокремленими емпіричними показниками. Зокрема, в результаті порівняльного аналізу було визначено роль *соціально-психологічних* детермінант асоціальної поведінки (на основі вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації підлітків і студентів до соціального середовища). У дослідженні взяли участь 252 підлітки віком 13-14 років (учні 8-9 класів комунального закладу «Василівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 1» Василівської рай-

онної ради Запорізької області, комунального закладу «Василівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3» Василівської районної ради Запорізької області, Спаської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Мелітопольської районної ради Запорізької області) та 285 студентів-першокурсників Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

На першому етапі дослідження вибірку було поділено на 2 підгрупи за показником відповідності або невідповідності поведінки підлітків й студентів соціальним нормам (критерії формування груп наведені нижче):

1. До першої підгрупи увійшли 164 підлітки та 232 студента, поведінка яких, за оцінками експертів, відповідає соціальним нормам;

2. Другу підгрупу склали 88 підлітків та 53 студента, поведінка яких, на думку експертів, характеризується асоціальними проявами.

3. Така кількість груп відображає загальносуспільну тенденцію, пов'язану з тим, що в суспільстві більшість людей дотримуються соціальних норм, а менша частина їх порушує. При порівнянні груп використовувалися статистичні критерії (зокрема ϕ^* -критерій Фішера), які враховують обсяг порівнюваних вибірок, тому результати порівняння можна вважати достовірними. Для мінімізації чинників, спроможних вплинути на щирість висловлювань експертів, ми використали принцип анонімності їхніх оцінок. Якісний склад експертної комісії є також важливою умовою ефективності експертного методу. Експертами виступили компетентні особи, які добре знають досліджуваних: вчителі та класні керівники. На основі думок певної кількості експертів було отримано інформацію про особливості поведінки респондентів, зокрема, про наявність або відсутність у поведінці кожного досліджуваного проявів асоціальності. При цьому об'єктивність експертної інформації забезпечувалась залученням широкого кола експертів (викладачів, класних керівників), які спостерігають поведінкові прояви підлітків протягом достатньо тривалого часу в процесі безпосереднього спілкування в різних ситуаціях, що виникають під час навчальної діяльності. При відборі експертів значну увагу було приділено оцінці узгодженості їхніх суджень, що характеризується зміщеною чи незміщеною оцінкою дисперсії відліку. Існуючі способи визначення достовірності експертних оцінок ґрунтуються на припущенні, що у випадку узгодженості суджень і дій експертів достовірність оцінок гарантується. Найчастіше з метою перевірки міри узгодженості суджень експертів застосовують коефіцієнт конкордації, величина якого дозволяє судити про ступінь узгодженості думок експертів і, як наслідок, достовірності їхніх оцінок.

З метою перевірки на етапі формування експертної групи ми проводили контрольні заміри з математичною обробкою результатів. Для цього ми поставили перед експертами завдання проранжувати виділені прояви

асоціальної поведінки за ступенем міри їх суперечності соціальним нормам. У дослідженні коефіцієнт конкордації склав $W=0,9$, що розглядається як задовільний. Таким чином, думки експертів, які взяли участь у дослідженні, можна вважати достатньою мірою узгодженими, а, отже, такими, що зі значною мірою вірогідності можна вважати достовірними. Метод експертного оцінювання поведінки підлітків і студентів дав можливість оперативно зібрати діагностичну інформацію. Надійність отриманих даних забезпечувалась також обґрунтованим вибором критеріїв (ознак, параметрів) поведінки, які підлягали експертній оцінці. На основі теоретичного аналізу наукової літератури з проблем асоціальної поведінки ми склали перелік ознак асоціальної поведінки, наявності або відсутності яких у поведінці кожного з досліджуваних мали оцінювати педагоги-експерти: конфліктність (часта участь у конфліктах або їх ініціація); порушення дисципліни (зривання уроків, порушення правил поведінки на перерві та під час уроку тощо); схильність казати неправду, обманювати; прояви агресивності (фізичної або словесної агресії, роздратованості, негативізму, образливості); вживання хімічних речовин (алкоголю, наркотиків або інших токсичних речовин, що викликають стани зміненої психічної діяльності); крадіжки; хуліганство (грубе порушення суспільного порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, наприклад, нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до однолітків, знищення або псування майна й інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій).

В експертному оцінюванні взяли участь 38 педагогів, на основі експертних оцінок яких експериментальну групу досліджуваних було поділено на 2 підгрупи: 1 підгрупу склали підлітки й студенти, поведінка яких відповідає соціальним нормам, до 2 підгрупи увійшли респонденти, поведінка яких, за оцінками експертів-педагогів, характеризується асоціальними проявами. При цьому, до 1 підгрупи ми відібрали осіб, у поведінці яких, за оцінками експертів, або взагалі відсутні наведені вище асоціальні прояви, або зрідка проявляються 1-2 ознаки асоціальної поведінки, які не є вельми суттєвими порушеннями соціальних норм (наприклад, прояви вербальної агресії, негативізму, несуттєві порушення дисципліни тощо). До 2 підгрупи були залучені підлітки й студенти, у поведінці яких більше половини експертів зазначили більше половини ознак асоціальної поведінки, указаних в переліку.

Дослідження особливостей адаптації особистості до соціального середовища здійснювалося за допомогою Методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймонда. Ця методика дозволяє визначити такі інтегральні показники (емпіричні індикатори психологічного чинника асоціальної поведінки): міру адаптації до соціального середовища; ступінь самоприйняття (неприйняття себе); прийняття інших; емоційний комфорт-дискомфорт; інтернальність (зовнішній-внутрішній контроль); прагнення до домінування (домінування-підкорення). Вибір цієї методики зумов-

лений тим, що одним із важливих чинників формування асоціальної поведінки є соціально-психологічна дезадаптація. Отримані в результаті використання наведених методик емпіричні дані були піддані статистичній обробці за допомогою програми статистичної обробки інформації IBM SPSS (версія 19).

Для порівняння виділених нами на основі експертних оцінок груп підлітків ми використали U-критерій Манна-Уїтні. У результаті застосування цього методу математико-статистичної обробки отриманих даних зафіксовано значущі розбіжності між групами за рівнем соціально-психологічної адаптації. Порівняльний аналіз виділених на основі експертних оцінок педагогів груп підлітків показав, що у групі важковиховуваних підлітків значно нижчим є рівень соціально-психологічної адаптованості, ніж у групі досліджуваних із соціально відповідною поведінкою. Так, інтегральний показник адаптації в групі досліджуваних, поведінка яких була оцінена педагогами як безпроблемна, склав 69,3 бали, тоді як у групі респондентів з асоціальними проявами у поведінці виявився значно нижчим – 37,3 бали (вказані розбіжності є значущими на рівні статистичної достовірності $p \leq 0,001$). Крім того, значущі розбіжності зафіксовано також між групами за такими показниками: показники прийняття себе ($p \leq 0,001$), прийняття інших ($p \leq 0,001$), емоційного комфорту ($p \leq 0,001$), інтернальності ($p \leq 0,001$), прагнення до домінування ($p \leq 0,001$) є значно вищими в групі підлітків, поведінка яких відповідає соціальним нормам, ніж у групі важковиховуваних досліджуваних. Схильність до уникнення проблем, їх уникнення, навпаки, більшою мірою виражена у групі останніх ($p \leq 0,001$). Це означає, що підлітки, які склали групу досліджуваних із соціально відповідною поведінкою, суттєво вищою є міра адаптації до соціального середовища, ніж у респондентів з асоціальною поведінкою. У цих підлітків також значно вищим є рівень самоприйняття, прийняття інших, емоційного комфорту, інтернальності (внутрішнього контролю над своїм життям і вчинками) та прагнення до домінування, тоді як у досліджуваних, поведінка яких відхиляється від соціальних норм, більшою мірою виражена схильність до уникнення проблем.

Таким чином, виявлені показники соціально-психологічної адаптації як важливого чинника асоціальної поведінки підлітків засвідчують, що рівень соціально-психологічної адаптації підлітків, поведінка яких відповідає соціальним нормам, є значно вищим на відміну від важковиховуваних учнів. Це дозволяє дійти висновку, що в процесі формування асоціальної поведінки сучасних підлітків адаптаційні процеси відіграють суттєву роль. З метою підтвердження припущення про існування зв'язку між виділеними чинниками поведінки підлітків і студентів та її особливостями був проведений **кореляційний аналіз**. Тісний *негативний кореляційний зв'язок* спостерігається між показниками соціально-психологічної адаптації: мірою адаптованості ($r = -0,549$, $p \leq 0,001$), рівнем прийняття себе ($r = -0,504$, $p \leq 0,001$) й

інших ($r = 0,439$, $p \leq 0,001$), емоційного комфорту ($r = 0,552$, $p \leq 0,001$), інтернальності ($r = -0,494$, $p \leq 0,001$) та прагнення до домінування ($r = -0,567$, $p \leq 0,001$) (Денисов, 2005; Денисов, 2009).

Наявність суттєвих розбіжностей у рівні самоприйняття студентів двох порівнюваних груп підтвердили також розбіжності у показниках за шкалою «самоприйняття», зафіксовані в результаті використання методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймонда (які є достовірними на рівні $p \leq 0,001$). Психологічний зміст наведених розбіжностей можна проінтерпретувати наступним чином. Студентам із соціально відповідною поведінкою значно більшою мірою (аніж студентам з асоціальною поведінкою) властива виражена самовпевненість, тобто уявлення про себе як упевнену, самостійну, вольову, енергійну, надійну людину, якій є за що себе поважати, а також уявлення про себе як особистість, що здатна викликати в оточуючих повагу та симпатію. На нашу думку, позитивне ставлення до себе є одним із важливих чинників профілактики асоціальної поведінки, тоді як негативний фон сприйняття себе, тісно пов'язаний з внутрішньою дезадаптацією, навпаки, може стати передумовою формування асоціальної поведінки. Окрім цього, у студентів з асоціативними проявами виявлено дезадаптивність як результат неуспішності спроб реалізувати мету, або ж за наявності двох і більше однозначних цілей виникнення протиріч між намірами та діями, задумами й їх здійсненням, спонуканнями до дій і його підсумками. Діагностика показала, що 82,11% студентів із відсутністю асоціативних проявів у ситуації навчання відчують емоційний комфорт, демонструючи впевненість, спокій, благополуччя, оптимістичне світосприйняття, вони вірять у прихильність до них оточуючих, відкриті до контактів, схильні відкрито виражати свої почуття, не відчують тривожності в новій ситуації навчання. Водночас 17,89% респондентів з асоціативною поведінкою відчують постійний дискомфорт і емоційні переживання. Вони сприймають життєві ситуації як неприємні, здатні порушити їх звичну, нормальну навчальну діяльність, відчують тривожність, занепокоєння, певних страх і млявість. Для 80,35% студентів із відсутністю асоціальних проявів у відносинах характерним є домінування. Вони звикли брати на себе відповідальність, приймати рішення, бути лідерами. Їм властиво вірити в те, що вони здатні керувати своєю долею, вони не знижують рівень своїх очікувань після безлічі невдач, зберігаючи відчуття контролю над довкіллям. Разом з тим, діагностика виявила, що 19,65% студентів із різними проявами асоціативної поведінки воліють бути відомими, підкоряючись рішенням лідерів. Їм властиво вірити в те, що їхнє життя залежить від везіння, випадку, вони не відчують себе більш здатними керувати подіями свого життя навіть після досягнутого успіху та схильні пояснювати успішний результат своєї діяльності лише випадком і збігом обставин (Шевченко, 2014).

Висновки

Узагальнення результатів дослідження дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Під соціально-психологічною адаптацією особистості розглядають активне входження в специфічне соціальне середовище, оволодіння новою соціальною роллю, пристосування і звикання до нових умов життя, набуття життєвого досвіду, самостійності, певної соціальної зрілості, розвиток ініціативи. Успішна соціально-психологічна адаптація сприяє становленню цілісного, узгодженого (несуперечливого) і позитивного образу Я, адекватної, стійкої самооцінки, що зумовлюють послідовну поведінку й досконалішу саморегуляцію й, відповідно, знижують імовірність прояву асоціальної поведінки підлітків і студентів.

2. Метод експертного оцінювання поведінки підлітків і студентів дав можливість здійснити оцінку поведінки досліджуваних за критерієм наявності (конфліктність, порушення дисципліни, схильність казати неправду, обманувати; прояви агресивності, вживання хімічних речовин, крадіжки, хуліганство) чи відсутності (повністю відсутні наведені вище асоціальні прояви, або зрідка проявляються 1-2 ознаки асоціальної поведінки, які не є вельми суттєвими порушеннями соціальних норм) в них проявів асоціальної поведінки.

3. Отримані дані експериментального дослідження дозволили визначити особливості соціально-психологічної адаптації підлітків і студентів двох вказаних груп за усіма виділеними показниками (індикаторами). Виявлено, що у підлітків і студентів переважає позитивне, помірно виражене ставлення до себе. Середні показники за усіма шкалами є свідченням переважання в досліджуваних вибіркового ставлення до себе, яке можна назвати ситуативно зумовленим. Іншими словами, у звичних, прогнозованих умовах, особливості яких добре знайомі та передбачувані, у підлітків і студентів спостерігається позитивний фон ставлення до себе, визнання своїх переваг, висока оцінка своїх досягнень, самовпевненість, самоконтроль тощо. Неочікувані труднощі, додаткові перепони, що виникають, можуть сприяти посиленню недооцінки себе, власних успіхів, зниженню регуляційних можливостей «Я», самовпевненості тощо. Виявлений тісний кореляційний зв'язок поведінки підлітків з показниками їхньої соціально-психологічної адаптації засвідчує, що соціально відповідна поведінка підлітків і студентів пов'язана з більш високим рівнем їхньої соціально-психологічної адаптації та її окремими показниками (мірою прийняття себе й інших, рівнем емоційного комфорту, інтернальності (як внутрішнього локусу контролю) та прагнення до домінування (як схильності впливати на інших і ситуацію, певної активності), і навпаки, асоціальна поведінка має тісний кореляційний зв'язок із більш низьким рівнем адаптованості до соціально-психологічного оточення та вказаними її параметрами. Перспективним напрямом нашого дослідження вважаємо розробку та впровадження ефективних методів профілактики асоціальної поведінки підлітків і студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Т. В. Соціально-психологічні аспекти адаптації: монографія / Тетяна Валентинівна Алексеева. – Донецьк: Вебер, 2008. – 230 с.
2. Белінська І. А. Психологічні чинники соціальної дезадаптації підлітків / І. А. Белінська // Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 1999. – С. 12-14.
3. Бойко І. І. Психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання / І. І. Бойко // Психологія: зб. наук. пр. – К., 1990. – Вип. 2. – С. 92–96.
4. Варіна Г. Б. Особливості дослідження когнітивного компоненту професійної стійкості майбутнього практичного психолога в процесі навчання у ВНЗ / Г. Б. Варіна, Н. В. Гузь // Вестник ОНУ імени І.І. Мечникова, серія "Психологія", Том 20, Випуск 2 (36), Часть 1, 2015. – С. 19-26.
5. Денисов І. Г. Профілактика асоціальної поведінки підлітків шляхом усвідомлення і розвитку особистісних можливостей / І. Г. Денисов // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. – Вип. 26, том 1. – Київ, 2005. – С. 475-480.
6. Денисов І. Г. Схильність до асоціальної поведінки в структурі самосвідомості підлітка / І. Г. Денисов // Наука і освіта. Спецвипуск 8, Проект «Психологія особистості: теорія, досвід, практика». – Одеса, 2009. – С. 189-193.
7. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения: учебное пособие для вузов / Ю. А. Клейберг. – М.: ТЦ Сфера, при участии Юрайт-М, 2001. – 160 с.
8. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічний аспект адиктивної поведінки підлітків та молоді / Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова. – К., 2000. – 200 с.
9. Мамаєв Д. Ю. Соціально-психологічна адаптація молоді до умов навчання у вищому навчальному закладі / Д. Ю. Мамаєв // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – 2009. – № 1 (21). – С. 1–3.
10. Олексенко Р. І. Економіко-психологічна адаптація суспільства в пострадянські часи / Р. І. Олексенко, О. В. Царькова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – №10. – С. 48-50.
11. Реан А. А. Психология адаптации личности / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2008. – 479 с.
12. Харченко С. В. Феномен адаптаційного стресу та проблеми забезпечення психічного здоров'я першокурсників під час навчальної діяльності у вищій школі / С. В. Харченко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2009. – Вип. 36. – С. 387-392.
13. Шевченко С. В. Аналіз психологічних умов розвитку розумової працездатності першокурсників в адаптаційний період / С. В. Шевченко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – Том. X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 26. – С. 918-931.
14. Parsons T. Family, Socialization and Interaction Process / T. Parsons, R. Bales. – Glencoe, IL: Free Press, 1955. – P. 10–26.
15. Shaefer E. S. A circumflex model for maternal behavior journal of Abnormal and social psychology. – 1959. – P. 226-135.

REFERENCES

1. Alekseeva, T. V. (2008). *Sotsialno-psyhologichni aspekty adaptatsii: monografiya* [Socio-psychological aspects of adaptation: monograph]. Donetsk: Weber [in Ukrainian].
2. Belinska, I.A. (1999). *Psychologichni chynnyky socialnoi dezadaptatsii pidlitkiv* [Psychological factors of social disadaptation of adolescents]. *Psykhologhiia samosvidomosti: istoriia, suchasnyi stan ta perspektyvy doslidzhennia: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologii im. H. S. Kostiuuka APN Ukrainy – Psychology of self-awareness: history, current state and prospects of research: a collection of scientific papers of the Institute of Psychology named after. S. Kostyuk APS of Ukraine* (pp. 12-14). S. D. Maksimenko (Ed.) [in Ukrainian].
3. Boiko, I. I. (1990). *Psychologichna adaptatsiia pidlitka do novykh umov navchannia* [Psychological adaptation of the child to the new learning conditions]. *Psykhologhiia: zbirnyk naukovykh prats – Psychology: collection of scientific works*, 2, 92-96. Kiev [in Ukrainian].
4. Varina, G.B., & Gys, N.V. (2015). *Osoblyvosti doslidzhennja kognityvnoho komponentu profesijnoi stijkosti majbutnoho praktychnogo psyhologa v procesi navchannja u VNZ* [Features of the study of the cognitive component of the professional stability of a future psychologist in the process of studying in a university]. *Vestnik ONU imeni I.I. Mechnikova – Bulletin of Mechnikov Odessa National University, "Psychology" series*, 20, 2 (36), 19-26 [in Ukrainian].
5. Denysov, I.G. (2005). *Profilaktyka asocialnoi povedinky pidlitkiv shljahom usvidomlennja i rozvytku osobystisnyh mozhlyvostej* [Prevention of antisocial behavior of adolescents by the recognition and development of personal abilities]. *Naukovi zapysky Instytutu psykhologii imeni G.S. Kostiuuka APN Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk APN of Ukraine*, 26, 475-480 [in Ukrainian].
6. Denysov, I.G. (2009). *Shylnist do asocialnoi povedinky v strukturi samosvidomosti pidlitka* [The propensity to antisocial behavior in the structure of the adolescent's self-awareness]. *Science and Education*.

Special edition "Personality Psychology: Theory, Experience, Practice", 8, 189-193 [in Ukrainian].

7. Kleiberg, Yu. A. (2001). *Psikhologiya deviantnogo povedeniia: uchebnoe posobie dlia vuzov [Psychology of Deviant Behavior: A Textbook for Universities]*. Moscow TC Sphere, with the participation of Yurayt-M [in Russian].

8. Maksymova, N.Yu., & Tolstouhov, S.V. (2000). *Socialno-psyhologichnyj aspekt adyktivnoi povedinky pidlitkiv ta molodi [Socio-psychological aspect of addictive behavior of adolescents and youth]*. [in Ukrainian].

9. Mamajev, D. Yu. (2009). *Socialno-psyhologichna adaptaciya molodi do umov navchannja u vyshhomu navchalnomu zakladi [Socio-psychological adaptation of young people to the conditions of study in a higher educational institution]. Teoretychni ta prykladni problem psyhologii – Theoretical and applied problems of psychology, 1 (21), 1-3 [in Ukrainian]*.

10. Oleksenko, R.I., & Carkova, O.V. (2013). *Ekonomiko-psyhologichna adaptaciya suspilstva v postradjanski chasy [Economic and psychological adaptation of society in post-Soviet times]. Investitsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 10, 48-50 [in Ukrainian]*.

11. Rean, A.A., Kudashev, A. R. , & Baranov, A. A. (2008). *Psikhologiya adaptatsii lichnosti [Psychology of*

personality adaptation]. Petersburg: Prime-Euroznak [in Russian].

12. Harchenko, S.V. (2009). *Fenomen adaptacijnogo stresu ta problemy zabezpechennja psyhichnogo zdorovja pershokursnykiv pid chas navchalnoi dijalnosti u vyshhij shkoli [Phenomenon of adaptive stress and problems of providing mental health of first-year students during educational activities in higher education]. Naukovyi zhurnal NPU imeni M.P. Dragomanova – Scientific journal of the NPU named after M.P. Dragomanova, 36, 387-392 [in Ukrainian]*.

13. Shevchenko, S.V. (2014). *Analiz psyhologichnykh umov rozvytku rozumovoi pratsezdadnosti pershokursnykiv v adaptatsiyni period [Analysis of psychological conditions for the development of mental capacity for first-year students in the adaptation period]. Aktualni problem psyhologii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psyhologii imeni G.S. Kostiuka – Actual problems of psychology: Collection of proceedings of the Institute of Psychology named after G.S. Kostuk, 26, 918-931 [in Ukrainian]*.

14. Parsons, T. & Bales, R. (1955) *Family, Socialization and Interaction Process* (pp. 10–26) Glencoe, IL: Free Press [in English].

15. Shaefer, E. S. (1959). *A circumflex model for materual behavior journal of Abnormal and social psychology* (pp. 226-135) [in English].

Svitlana Shevchenko,

*PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Department of Psychology,*

Ihor Denysov,

*PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Department of Psychology,*

*Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky,
20, Hetmanska Str., Melitopol, Ukraine*

PECULIARITIES OF PSYCHOSOCIAL ADAPTATION OF ADOLESCENTS AND STUDENTS AS A PRECONDITION FOR THEIR ASOCIAL BEHAVIOR

The paper deals with an experimental study of adolescents' and students' psychosocial adaptation as a precondition for their asocial behavior. Successful psychosocial adaptation contributes to the formation of an integral and positive self-image, adequate and stable self-esteem which are a condition for logical behavior and advanced self-regulation, and, correspondingly, it reduces the probability of asocial behavior emergence in adolescents and students. The study involved 252 adolescents studying at schools aged 13-14 and 285 first-year students of Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky. Using an expert evaluation method, the examination of respondents' behavior according to the criterion of presence or absence of asocial behavior manifestations has been performed. It has been found that socially adequate students' and adolescents' behavior is associated with a higher level of their psychosocial adaptation and its certain indicators (the level of self-acceptance and tolerance, emotional comfort, internal locus of control) and striving for domination as a tendency to influence a situation and other people, and vice versa, asocial behavior has close correlation relationship with lower level of adaptability to psychosocial environment and its parameters. The carried out theoretical and empirical research can be the basis for the development and implementation of efficient methods of students' and adolescents' asocial behavior prevention.

Keywords: psychosocial adaptation, asocial behavior, self-acceptance, tolerance, emotional comfort-discomfort, internality, striving for domination, adolescents, students.

Подано до редакції 10.10.2018

Рецензент: д. психол. н. О. Царькова